

פרשת בחוקותי

פשט ומדרש מלמדים הלכה יחדיו

כו, כט פֶּל־חָרָם אֲשֶׁר יִחָרֵם מִן־הָאָדָם לֹא יִפְדֶּה מוֹת יוֹמָת

ראינו (פרשת משפטים) כיצד אפשר ללמוד תורה על פי פשוטו של מקרא, גם במקרה והפשט סותר את המדרש בריש גלי (כגון "עֵין פִּתְחַת עֵין" ממון או ממש). קבענו שהשאלה אינה מהו הפשט (כי בזה לא פליגי), אלא מהו תפקידו של הפשט. כלומר מה מלמד הפשט במסגרת שלימות לימוד התורה. אנו עוברים עתה במסגרת לימוד הפסוק שלפנינו לראות כיצד אותו פסוק יכול ללמד הלכה הן במדרש והן בפשט, כאשר אלו ואלו דברי הלכה חיים הם, כאשר, כאמור, אין ביניהם כל סתירה בהלכה. הדריך אותנו בזה הרמב"ן בפירושו לפסוקנו, ובעקבותיו הלכו גדולי המפרשים, איש איש המוסיף נופך ייחודי משלו.

הרמב"ן בפירושו לויקרא כז, כט, ודבריו הובאו גם בחיבורו "משפט החרם" וזה לשונו:

היוצא ליהרג ואמר אחד "ערכו עלי" לא אמר כלום. "מות יומת" הרי הוא הולך למות לפיכך "לא יפדה", אין לו דמים ולא ערך, לשון רש"י. ורבותינו נחלקו בדבר, יש מהם אומרים (ערכין ו, ב) שהוא אזהרה לחייבי מיתות שאין לוקחים מהם כופר לפטרם [אם כן, לפי רש"י זוהי שלילה, ולפי רבותינו זוהי אזהרה. והרמב"ן מעמיד את שתי הדעות זו ליד זו בלי 'אבל' אלא בוי"ו החיבור. כלומר הוא רואה אותם מתקיימים זה ליד זה כאשר אין סתירה ביניהם, באותו מישור הלכתי. וכן להלן כאשר הרמב"ן מביא את פירושו הוא על דרך הפשט, גם פירוש זה יכול לעמוד ליד השנים הקודמים כדרשות מתחלפות]. ועל דרך הפשט יאמר הכתוב כי כל המחרים משלו... הרי הן חרמים לכהנים, ואין להם פדיון. אבל המחרים מן האדם שאינו שלו, כגון הנלחמים על אויביהם ונודרים נדר "אם־נתן תתן אֶת־הָעֵם הַזֶּה בְּיָדִי

וְהִחַרְמְתִי אֶת־עֲרִיכֶם (במדבר כא, ב), ימותו כל האדם הנמצא בהם. [סוגיא זאת של החרם שנדרו בני ישראל בפרשת חוקת (כתוצאה מ"וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי" אחרי מות אהרן) ואשר התורה מעידה עליו שקיימו אותו ("וַיִּחַרְם אֶתְהֶם וְאֶת־עֲרִיכֶם, וַיִּקְרָא שְׁם־הַמָּקוֹם חֶרְמָה"), נוגעת לצפוני הנפש של אמונתנו בתורה מן השמים. הרי משתמע כאילו זה נכתב אחרי שעברו את הירדן ונכנסו לארץ. עיין שם בפירוש הרמב"ן (והשלים עוד בכאן לספר כי החריו ישראל גם את עריהם אחרי בואם בארץ כנען אחרי מות יהושע לקיים את נדרם אשר נדרו ויקראו שם הערים חרמה), בהערה הקשה של אברבנאל על שיטתו (והרמב"ן נטה אחרי הראב"ע, והתימה משלימות תורתו וקדושתו שיצא מפיו...), ועיין בפירושו לספורנו (שם). וממשיך הרמב"ן (שם): ומצינו אנשי יבש גלעד שעברו על שבועת הקהל [שדינה כחרם] וכתוב (שופטים כא, י): "וַיִּשְׁלַחוּ... שְׁנַיִם־עֶשְׂרֵי אֱלֹף אִישׁ מִבְּנֵי הַחֵיל... וְהִכִּיתֶם אֶת־יֹשְׁבֵי יַבֵּשׁ גִּלְעָד לְפִי־חֶרֶב"... ולכך אני אומר כי מן הכתוב הזה יצא להם הדין הזה... והוא חיובן של אנשי יבש גלעד, ושל יהונתן... "פִּי־מוֹת תָּמוֹת יוֹנָתָן" (שמואל-א יד, מד)... ולדעת רבותינו ז"ל יתכן שיהיה הכתוב הזה ["פִּלְחָרִם אֲשֶׁר יִחַרֵם מִן־הָאָדָם... מוֹת יוֹמָת"] כולל דברים רבים, כמו (ויקרא יט, כו) "לֹא תֹאכְלוּ עַל־הַדָּם". [ועיין בזה ברמב"ם ספר המצוות השורש התשיעי (שאינן למנות את עצם הלאוין והעשה, אלא את הענינים שמוזהרים ושמצווים עליהם) בו עוסק ב'לאו שבכללות', דהיינו 'לאו אחד הכולל ענינים רבים', שאין לוקין עליו. במסגרת ההיא מדגים הרמב"ם את המושג לאו שבכללות מן האיסור של "לֹא תֹאכְלוּ עַל־הַדָּם" ממנו לומדים 'חמשה ענינים שכולם באזהרה וכולם נכללים תחת לאו זה', ועיין בזה לעיל בפרשת קדושים]. וכמו "לֹא־יוֹמְתוּ אֲבוֹת עַל־בְּנֵי", שהם דורשים אותו בפסול עדות הקרובים, והכתוב אומר בו עוד (מלכים-ב יד, ו) "וְאֶת־בְּנֵי הַמְּכִים לֹא הִמִּית פֶּתוּב בְּסֹפֶר תּוֹרַת־מֹשֶׁה אֲשֶׁר־צָנָה ה' לֵאמֹר לֹא־יוֹמְתוּ אֲבוֹת עַל־בְּנֵי וּבְנֵי לֹא־יוֹמְתוּ עַל־אֲבוֹת". [הרי שמפרשים את הכתוב "לֹא־יוֹמְתוּ" על פי פשוטו גם במישור ההלכתי, כאשר הפשט מלמד 'בעוון' והמדרש מלמד 'בעדות'].

ומסיים הרמב"ן את פירושו הארוך ביותר (שם סוף חומש ויקרא) וזה המשך לשונו:

וכן זה [פְּלִי־חֶרֶם אֲשֶׁר יִחָרֵם] וכו'. כלומר, גם בפסוק "פְּלִי־חֶרֶם" מצאנו גם מדרש וגם פשט זה ליד זה במישור ההלכתי] יכלול דין המעריך מחוייבי מיתה [כפירוש רש"י], ודין מי שמחרימים אותו בעת הכבוש כמו שאמרנו, והעובר על החרם של בית דין הגדול או של מלך בישראל כענין מעשה שאול. וזהו שנאמר שם [ראיה מלשון הכתוב בנ"ך שסוגית שאול ויהונתן מתיחסת במישרין לפסוק "פְּלִי־חֶרֶם אֲשֶׁר יִחָרֵם מִן־הָאָדָם לֹא יִפְדָּה מוֹת יוֹמָת", כשם שהכתוב במלכים ("לֹא־יִוָּמְתוּ") מתייחס במישרין לפסוק בתורה "לֹא־יִוָּמְתוּ אָבוֹת עַל־בָּנִים" וגו'], "וַיִּפְדּוּ הָעַם אֶת־יְוֹנָתָן וְלֹא־מָת" (שמואל-א יד, מה), כי כלפי מה שאמרה בו תורה "לֹא יִפְדָּה מוֹת יוֹמָת" אמר שם "וַיִּפְדּוּ הָעַם אֶת־יְוֹנָתָן וְלֹא־מָת", כי בעבור שאירע נס על ידו ידעו כי בשוגג עשה (כי אין הקב"ה עושה נס על ידי רשעים המועלים בחרם — רשב"א), עכ"ל הרמב"ן.

מפורש יוצא מפי הרמב"ן ז"ל, שפשוטו של מקרא יכול ללמד מדאורייתא במישור ההלכתי, ליד ובמקביל למדרש הכתוב על ידי המידות שהתורה נדרשת בהן. [ניצויין אגב, כי סוגיא זאת מדגימה לנו כיצד פסוקים מפורשים בטקסט של הנ"ך מתיחסים ישירות על ידי סגנונם לפסוקים מפורשים בחמשה חומשי תורה, ובזה מראים את שלימות התנ"ך במקביל לשלימות הייחודית של חמשה חומשי תורה, בו עסקנו, בין היתר, במאמר הראשון לפרשת דברים].

כאשר הפשט והמדרש סותרים אהדדי (כמו ב"עֵין פְּתַח עֵין", "מִמְחַרַת הַשֶּׁבֶת" וכדו') אנו יודעים כי "אלו ואלו דברי אלקים חיים" – וההלכה כמדרש. אז יש לברר מה לומדים מן הפשט (שאינו הלכה) במסגרת שלימות התורה. במאמר זה ראינו כיצד המדרש והפשט הם בבחינת "אלו ואלו דברי הלכה דאורייתא הם" – והלכה כשניהם. (עיינן עוד בזה בפרשת משפטים בסוגיית "וַעֲבָדוּ לְעֵלָם").

[עקב חשיבות הנושא שבפסוקנו בסוגית החרם, ולידו סוגית קדושת פשוטו של מקרא, אנו מעתיקים כאן את מלוא לשונו של הרמב"ן בחיבורו 'משפטי החרם', למען יוכל לעיין בו הקורא החפץ להתבשר מדבריו. וזה לשונו: אם החרים אותו מלך ישראל או

סנהדרין במעמד רוב ישראל, הרי העובר עליו חייב מיתה ורשאיין הן המלך או הסנהדרין להמית אותו באיזו מיתה שירצו, וזהו דינו של יהושע שדנו עכן בדיני נפשות לפי שפשט ידו בחרמי שמים. וכן בחרמי שבועת ביטוי מצאנו שאול שאמר "מות תמות יונתן". וכן פנחס בן אלעזר בימי פלגש בגבעה הרגו אנשי יבש גלעד, שנאמר "פי השבועה הגדולה היתה לאשר לא-עלה אלהי המצפה לאמר מות יומת", ותניא בילמדנו בשם רבי עקיבא, וכי שבועה היתה שם?! אלא ללמדך שהחרם הוא השבועה והשבועה היא החרם. אנשי יבש לא עלו ונתחייבו מיתה. ואני אומר בשמא, אחר בקשת המחילה, שזהו פשט הכתוב בתורה "כל-חרם אשר יחרם מן-האדם לא יפדה מות יומת", כלומר, מה שהסכימו עליו הכל והוחרם לדעתם, לא יפדה אלא חייב מיתה. ואל תהיה תוהה עיניך בזה מפני שדרשו חז"ל המקרא הזה לענין אחר, מהם מי שאומר למעריך היוצא ליהרג, ומהם מי שאמר שאין חייבי כריתות וחייבי מיתות בית דין נפטרין בממון בכתובות (לז, ב), שאעפ"כ אין מקרא יוצא מידי פשוטו, "אחת דבר אלקים — שתים זו שמעתי", משמעות הכתוב הוא לזה ולזה. בוא וראה שהרי חז"ל דרשו "לא-יומתו אבות על-בנים" — בעדות בנים — "ובנים לא-יומתו על-אבות" — בעדות אבות, ולא תחשוב שזו אסמכתא, אלא עיקר גדול, ומכאן יצא לקרובים שהם פסולים לעדות מן התורה, ואעפ"כ אין מקרא יוצא מידי פשוטו, דכתיב "וְאֶת-בְּנֵי הַמְּפִיִּים לֹא הִמִּית פֶּתוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת-מֹשֶׁה... לֹא-יוּמְתוּ אָבוֹת עַל-בְּנֵי־ם", הא למדנו שכמה פנים של אמת לתורה, ולא עוד אלא שהחרם חל אפילו בדורות הבאים אחרי כן, אם החרים בית דין על אנשי העיר ועל זרעם, היא היא גזירת יהושע בן נון שמזכירים בחרמים, כדכתיב (יהושע, ו, כו) "וַיִּשְׁבַּע יְהוֹשֻׁעַ בְּעֵת הַהִיא לֵאמֹר, אֲרוּר הָאִישׁ... אֲשֶׁר יָקוּם וּבָנָה אֶת-הָעִיר הַזֹּאת", ונתקיימה גזירתו אחר כמה דורות. וכן בימי פילגש בגבעה, לפי שאמרו "ארוּר נִתֵּן אִשָּׁה לְבְנֵימָן" נאסרו באותו דור, ואחר כך הוצרכו לדרוש "מִמָּנוּ" — ולא מבינינו, כדמפרש בבבא בתרא (קכא, א), הא אילו אמרו "עליהם ועל זרעם" או אמרו סתם, החרם היה חל על הדורות הבאים. עכ"ל הזהב של הרמב"ן, ועסק בזה תלמידו המובהק הרשב"א, שו"ת חלק ד' סימן רצ"ו ועוד].